

Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1944-05-21, iš Štuthofo - į Vilnių

Lager Stutthof, d. 21 Mai 1944

Balys Sruoga
Lager Stutthof b/Danzig
Block XI

Lager Stutthof, d. 21 Mai 1944

Vanduk - mano mielas geras Vanduk! Endlich bekam ich Dein Brief (v. V-), in dem schreibst Du, dass der Vater u. Dalia schon gesund sind, - ich freue mich so! Vanduk, ich weiss alle Deine Erlebnisse u. Sorge der letzten Zeit ziemlich genau. Merkwürdigerweise, in diesen Tagen, wann Dir ist schwer, ich bin immer sehr traurig, - instinktiv unbewusst ich nehme Teil an allen Deinen Erlebnissen. Alle meine Sorgen sind konzentriert um Euch. Vielleicht es ist besser Euch beiden für Sommer zum Vater fahren. Jetzt bereue ich nicht mehr, dass bisher ich noch im Lager sitze: es gibt keinen Bösen, der zum Guten nicht ausginge. Hier habe ich bestimmt ruhigeres Leben, als Sie da. Wegen mich kannst Du ruhig sein. Ich bin schon alter Häftling, schon erfahrener Fuchs, - mit mir wird nichts passieren. Ich arbeite immer in der alten Stellung, - meine Arbeitskamerade sind vernünftige Leute, u. meine Vorgesetzte sind für mich verständnisvoll, humanisch u. gut. Ich habe wieder bei mir (offiziell) mir teuerste Sache - „21. XII. 31“ - ich bin glücklich! Ich bin dafür sehr dankbar der Lagerführung, - das ist nur für mich allein gemacht! Ich habe schon das Erlaubnis neue Brille zu beschaffen (die alte ist schon zu schwach), - vielleicht deswegen werde ich nach Danzig fahren. Mit neuen Brille werde ich keine Augen u. Kopfschmerzen haben, - ich werde schon dichterisch arbeiten können. Jetzt hat man die Zähne mir repariert. Also, mir fehlt es nichts. Dein Paket Nr. 35 kam in Ordnung, - so gute Sache hast Du mir gebracht! Die Windjacke leistet mir sehr guten Dienst. Die Rohprodukten (Bohnen u. s. w.) kann man mir schicken, - das ist immer sehr gut! Schicke mir noch 10 Rasierklingen. Mit der Frühling meine Gesundheit ist gut. Nur die Gesinnung, dass Du schweren Zeit hast, macht mich traurig. Sonst bin ich mutig, kräftig u. stolz. Man soll denken, dass bis zur Kriegsende werde ich aus dem Lager nicht entlassen, - die Tatsachen sprechen dafür. Doch deswegen bin ich nicht mehr traurig. Der Krieg wird nicht ewig dauern u. ich bin überzeugt, dass werde ich zu Euch kommen längst vor der Kriegsende. Ich bin stolz, ich bin glücklich, dass Dich mit Dalia habe, - ich bin stolz für mehrere Sache! Ja, Vanduk, es gibt keine Kräfte, die könnten uns trennen. In die Zukunft sehe ich solchem hellem Optimismus, welchen habe ich noch nie zuvor gehabt. „Die grossen Ereignissen werfen ihren Schatten voraus“, - ich sehe schon, wie bewegen sich diese Schatten, - unser Böses wird die reiche Blüte des Gutes bringen! Sei nur mutig u. stolz, - beruhige alle unsere Freunde wegen mich u. meiner Schicksal - ich werde bestimmt zurückkehren - u. stolz! Daliūkšti mano mielas! Mich freut sehr, was Vandukas über Dich mir schreibt. Es ist gut, dass Du mein Rat angenommen hast. Du solltest ein Geschmack finden für ernste Bücher. Leider, jetzt weiss ich nicht, in welchen Sprachen kannst Du schon die Bücher lesen. Es wäre gut, dass Du liest irgendwelche „Einführung in die Philosophie“ (z. B. v. Fr. Paulsen), dann vielleicht von Georg Brandes „Die Hauptrichtungen der Literatur des XIX Jahrhr“. Lese unbedingt von Romain Rolland „Tolstois Leben“ u. „Beethovens Leben“ (deutsche Übersetzung, - findest Du in meiner Bibliothek). Dann v. Carl Vossler (habe ich auch): „Die Sprache als Schöpfung“ (genaues Titel habe ich vergessen). Lese aus „Skaitymai“ mein Aufsatz „Neue Seite der Geschichte des Idealismus“. Über Idealismus im Theater u. Romantik für Dich u. dem jungen Freund Regisseur werde ich versuchen ein extra Brief schreiben - vielleicht wird es mir gestattet. Sage dem Regisseur, dass er soll unbedingt irgendwo finden Tirso de Molinos „Don Gil von Grünen Hosen“. Falls wird er das ausführen wollen, werde ich ihm das

übersetzen – hier, im Lager! – nur sollte er mir deutsche oder russische Übersetzung zuschicken. Er sollte noch einstudieren „Lysistrata“ von Aristophanes, – deutsche Bearbeitung u. angepasst für unsere Szene habe ich auch! Daliūkšti, – Du bist junger, – in diesen Zeiten halte Dich nah mit Mama, wenn sie beiden werden eine anderen helfen, – werden wir alle Schwierigkeiten überwinden. Daliuk, nur nicht den Mut verlieren, – immer Kopf hoch halten u. direkt in allen Winden lachen! Ich weiss, wie Sie mich lieben, – Sie wissen, wie tief in meiner Seele Sie beide sind. Du bist junger, doch den Geist hast Du derselben, wie ich, der alte! Doch, hoffe ich nicht viel von Dir zurückbleiben. Vandukai mano, Daliūkšti mielas! Seid sie gesegnet, – seid mutig u. stolz! Seid gesegnet!

Ihrer Baliuks

Danke für die Blumen! [1r] // [1v] //

Balys Sruoga
Stutthofo stovykla prie Dancigo
XI blokas

Stutthofo stovykla, 1944 [m.] gegužės 21 d.

Vanduk – mano mielas geras Vanduk! Pagaliau gavau Tavo laišką (V-), kuriame rašai, kad Tėvas ir Dalia jau sveiki, – aš taip džiaugiuosi! Vanduk, aš pakankamai gerai žinau visus Tavo išgyvenimus ir rūpesčius pastaruoju laiku. Kad ir labai keista, tomis dienomis, kai Tau sunku, man visuomet labai liūdna, – instinktyviai nesąmoningai perimu dalį Tavo išgyvenimų. Visi mano rūpesčiai sutelkti ties Jumis. Gal geriau būtų, jei vasarą nuvažiuotumėt pas Tėvą. Dabar aš nebesigailiu, kad iki šiol dar sėdžiu lageryje: nėra to blogo, kas neišeitų į gera. Čia, žinoma, aš gyvenu ramiau, negu Jūs tenai. Dėl manęs gali būti rami. Aš jau senas kalinys, patyręs lapinas, – man nieko neatsitiks. Vis dar dirbu senoje vietoje, – mano bendradarbiai protingi žmonės, o viršininkai supratingi, humaniški ir geri. Vėl turiu (oficialiai) man brangiausią daiktą – „21. XII. 31“ [1] – aš laimingas! Už tai esu labai dėkingas stovyklos administracijai, – tai padaryta tik man vienam! Aš jau turiu leidimą įsigyti naujus akinius (senieji jau per silpni), – galbūt dėl to ir važiuosiu į Dancigą [2]. Su naujais akiniais nebeskaudės akys ir galva, – jau galėsiu dirbti kūrybinį darbą. Dabar man pataisė dantis. Taigi man nieko netrūksta. Tavo siuntinys nr. 35 atėjo tvarkingas [3], – Tu man atsiuntei tokių gerų daiktų! Sportinė striukė man labai gerai pasitarnauja. Žalius produktus (pupas ir kt.) man galima siųsti, – jie visada labai gerai! Atsiųsk man dar 10 skutimosi peiliukų. Pavasarį mano sveikata pagerėjo. Tik suvokimas, kad Tau sunku, mane labai liūdina. Visuomet esu drąsus, stiprus ir išdidus. Reikia manyti, kad iki karo pabaigos manęs iš lagerio nepaleis, – tai liudija faktai. Bet dėl to daugiau nebeliūdžiu. Karas nesitęs amžinai ir aš esu įsitikinęs, kad grįšiu pas Jus anksčiau, nei karas pasibaigs. Esu išdidus, esu laimingas, kad turiu Jus su Dalia, – didžiuojuosi daugeliu dalykų! Taip, Vanduk, nėra jėgų, kurios galėtų mus išskirti. Į ateitį žiūriu su tokiu šviesiu optimizmu, kokio anksčiau nesu jautęs. „Didieji įvykiai jau meta savo šešėlių“, – jau matau, kaip šie šešėliai juda, – mūsų nelaimės subrandins gausių gėrio vaisių! Tik būk drąsi ir išdidi, – nuramink visus mūsų draugus dėl manęs ir mano likimo – aš būtinai grįšiu atgal – ir būsiu išdidus! Daliūkšti mano mielas! Mane labai džiugina tai, ką man apie Tave rašo Vandukas. Gerai, kad Tu paklausei mano patarimo [4]. Turėtum išsiugdyti skonį rimtoms knygoms. Deja, dabar nežinau, kokiomis kalbomis Tu jau gali skaityti knygas. Būtų gerai, jeigu Tu paskaitytum kokią nors „Filosofijos įvadą“ (pvz., Fr. Paulseno [5]), paskui galbūt Georgo Brandeso [6] „Pagrindinės XIX a. literatūros srovės“. Būtinai perskaityk Romaino Rollando [7] „Tolstojaus gyvenimas“ ir „Beethoveno gyvenimas“ (vokišką vertimą, – rasi mano bibliotekoje) [8]. Tada Carlo Vosslerio [9] (aš irgi turiu) „Kalba kaip kūrinys“ (pamiršau tikslų pavadinimą). Paskaityk iš

„Skaitymų“ mano straipsnį „Naujas idealizmo istorijos lapas“ [10]. Apie idealizmą teatre ir romantiką Tau ir jaunam draugui režisieriui [11] pabandysiu parašyti atskirą laišką [12] – galbūt man tai bus leista. Pasakyk režisieriui, kad jis būtinai turi kur nors surasti Tirso de Molinos [13] „Don Chilis žaliakelnis“. Jeigu jis norės šią pjesę pastatyti, aš jam išversiu – čia, lagery! – tik tegu jis man atsiunčia vokišką arba rusišką vertimą. Jis turėtų dar išsinagrinėti Aristofano [14] „Lisistratą“, – vokišką redakciją, pritaikytą mūsų scenai, aš taip pat turiu! Daliūkšti, – Tu esi jaunesnė, – šiais laikais būk šalia Mamos, jei jūs abi viena kitai padėsit, – mes įveiksim visus sunkumus. Daliuk, tik neprarask drąsos, – visada pakelk galvą ir juokis per visus vėjus! Aš žinau, kaip judvi mane mylit, – Jūs žinot, kaip giliai mano sieloje esat. Tu jaunesnė, bet Tavo dvasia tokia pat, kaip mano, senio! Bet, tikiuosi, nedaug nuo Tavęs atsilikti. Vandukai mano, Daliūkšti mielas! Būkit palaimintos, – būkit drąsios ir išdidžios! Būkit palaimintos!

Jūsų Baliuks

Ačiū už gėles! [15] [1r] // [1v] //

KOMENTARAI

- [1] Minimas „vedybinis žiedas. Po Balio Sruogos mirties buvusi šeimininkė tą žiedą išlaikė ir aš jį atgavau maždaug po 15 metų“ (Vandos Sruogienės pastaba). „Praėjus keletui metų po B. Sruogos mirties (1947 m. spalio 16 d.), rašytojo šeimai jau gyvenant Čikagoje, žmona Vanda Daugirdaitė-Sruogienė ir dukros Dalios šeima sulaukė netikėto ir keisto siuntinio iš Lietuvos – rankų darbo žaislo iš vilnionių siūlų. Nustebę artimieji, nesupratę jo paskirties, nusprendė atiduoti jį mažajai Sruogų anūkei Aušrinei. Mergaitei bežaidžiant, praplyšo siūlė ir paaiškėjo neįtikėtina paslaptis, apstulbinusi ir iki ašarų sujaudinusi – mažas neišvaizdus šuniukas saugojo savyje labai svarbią ir brangią relikviją – B. Sruogos sutuoktuvių žiedą. B. Sruogos ir V. Sruogienės sutuoktuvių žiedai saugomi B. V. Sruogų namuose“ (Birutė Glaznerienė, „Balio Sruogos sutuoktuvių žiedo istorija“, žr. „Įdomūs eksponatai“, in: <https://maironiomuziejus.lt/post-t-exhibit/b-sruogos-sutuoktuviu-ziedo-istorija>). Balys Sruoga ir Vanda Daugirdaitė susižadėjo per 1921 m. Kalėdas keliaudami po Bavariją: „Sustojom pasakiškai gražiam slėny – Oberaudorf. Praleidom gražiausias gyvenimo valandas – jų ten galutinai nutarėm, kad gyvenime daugiau nesiskirsim. Tai buvo mūsų slaptos vedybos – jų data yra mūsų oficialių vedybų žieduose“ (Vandos Sruogienės pastaba, rašyta paaiškinant 1921-12-09 Balio Sruogos laišką jai, žr. in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 17, kn. 1: *Balio Sruogos laišakai Vandai Daugirdaitei, 1919–1924*, sudarė Algis Samulionis, Neringa Markevičienė, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 134–135). Balys Sruoga ir Vanda Daugirdaitė susituokė 1924-03-22 Viekšniuose: „Baigęs Miuncheno universitetą, Sruoga skubėjo į tėvynę – Būgiuose, netoli Viekšnių, savo tėvo sodyboje, jo laukė Daugirdaitė (prieš pusmetį jau buvo sutarta tuoktis). Abu svarstė, kur atlikti šias svarbias apeigas. Jaunoji pora norėjo, kad juos be jokių iškilmių sutuoktų Juozas Tumas-Vaižgantas. Pasipriešino nuotakos tėvas Kazimieras Daugirdas, prašydamas, kad nors kuklios vestuvės vyktų Būgiuose. 1924 m. kovo 22 dieną Viekšnių bažnyčioje porą sutuokė klebonas Juozas Novickis. Daugirdaitė prisimena, kad į Viekšnius juos vežė rogėmis, pakinkytomis netoliese esančio Santeškių dvaro arkliais. Oras buvo vėsus, bet saulėtas, kartkartėmis snigo. Garsusis dvaro vežėjas Mateušas sakė, kad tai geras ženklas – bus jaunieji turtingi. Svečių buvo nedaug: jaunikio broliai Adolfas ir Kazimieras, atvežę gražių gėlių ir po saldinių dėžę, bičiulis Albinas Rimka, nuotakos motinos draugė Ona Bagnickaitė bei pusseserės Sofija ir Marija Laucevičiūtės“ (Birutė Glaznerienė, „Šis tas apie Sruogų tuoktuves...“, žr. „Įdomūs eksponatai“, in: <https://maironiomuziejus.lt/post-t-exhibit/sis-tas-apie-sruogu-tuoktuves>). Vanda Sruogienė prisiminė: „Po šliūbo nuėjom pas Biržiškienę (profesorių motiną), kur buvo mums paruoštos kuklios vaišės. Vakara prieš „ceremonijas“ vyrai buvo smarkiai išgėrę, vestuvių dieną Balys atrodė ne visai išsiblaivėjęs, kai žiedą ant piršto movė, jo rankos drebėjo... Liudininkais-svečiais buvo: Balio broliai Adolfas ir Kazys, Albinas Rimka, Zosė ir Marija Laucevičiūtės ir mūsų kaimynė Ona Bagnickaitė. Tėvo šeimininkė Klementina paruošė kuklias, bet gražias vaišes, broliai atvežė puikių gėlių ir dvi didžiules saldinių dėžes. Kitą dieną išvažiuom į Klaipėdą, kur Balys jau nuo kovo 1 d. dirbo. Kaip projektuota – apsigyvenom Kopgaly, S. Šimkaus vilukėje“ (apie pasirengimą vestuvėms plačiau žr. Balio Sruogos laišką Vandai Daugirdaitei, iš Kauno – į Būgius, 1924-03-12, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 17, kn. 1: *Balio Sruogos laišakai Vandai Daugirdaitei, 1919–1924*, sudarė Algis Samulionis, Neringa Markevičienė, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 436–438).
- [2] Štuthofe dirbęs gydytojas Otto Heidlis jautė palankumą Baliui Sruogai, todėl leido jam, lydimam esesninkų, keletą kartų dėl sveikatos problemų išvykti iš lagerio: „Kadangi lageryje akių gydytojo specialisto nebuvo, Heidelis paskiriamam kaliniui leisdavo savo lėšomis važiuoti į Gdanską, kad juos tenai apžiūrėtų specialistai. Man akys jau vienuolika mėnesių be paliovos skaudėjo. Heidelis leido ir man pasivažinėti į Gdanską, – net tris kartus nuvažiuoti“ (Balys Sruoga, LII. „Išsigimė visi velniai“, in: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, (ser. *Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius*, Nr. 3), redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 360).

- [3] 1944 m. gegužės 8 d. Vanda Sruogienė išsiuntė Baliui Sruogai 3 kl[g.] siuntinį nr. 35, kuris buvo gautas („Duonos 1 klg., lašinukų 500 gr., polendvicos 400 gr., sūrio 250 gr., cukraus 250 gr., pyragaičių dėžutė, 4 dėž[utės] popirosų, 10 akmenukų užigalkai, kava, gera taboka, česnakas, popierius bloknotams“) (Vanda Sruogienė, „Sąrašas siuntinių, siųstų į Stutthofą“, žr. rinkinys „Koncentracijos stovykla Stutthof (1939–1945)“, in: *BLKMČ BS*).
- [4] Balys Sruoga dukrai Daliai Sruogaitei anksčiau patarė savarankiškai domėtis muzika, teatru, skaityti geras ir rimtas knygas, mokytis užsienio kalbų: „Karas amžinai nesitęs. Todėl patarčiau kol kas nesirinkti studijų specialybės, – šiuo metu, kaip seniau, geriausia: 1) kiek įmanoma, rimtai dirbti muzikos mokykloje, 2) išmokti užsienio kalbos, 3) skaityti geras knygas. Tai pravers visiems dalykams ir užims daug laiko. Tai daug. Bendras išsilavinimas labai svarbus. Lankyti teatrą – labai gerai, bet tai neturi sugadinti Dalios skonio. [...] Aš juk nesėdėsiu amžinai uždarytas, – vėliau šioje srityje padėsiu Daliai. [...] Manau, kad kol kas Jai dar nereikėtų spręsti šito klausimo, – dabar geriausia rimtai užsiimti muzika ir bendru išsilavinimu. Pirmiausia turi susiformuoti garbingas žmogus“ (plačiau žr. Balio Sruogos laišką Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, rašytą 1944-05-01); „Apie Daliuką rašiau Tau praeitame laiške. Dabar kartoju: šiuo metu Jai būtų geriausia nesirinkti jokios konkrečios specialybės, – kol kas Ji turėtų pasitenkinti muzikos mokykla, užsienio kalbomis ir bendru išsilavinimu“ (plačiau žr. Balio Sruogos laišką Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, rašytą 1944-05-07).
- [5] Friedrich Paulsen (1846–1908), vokiečių filosofas neokantininkas.
- [6] Georg Brandes (1842–1927), danų literatūrologas.
- [7] Romain Rolland (1866–1944), prancūzų rašytojas.

- [8] Balio Sruogos įsitikinimu, Romaino Rollando „vadinamosios herojinės biografijos [...] (Beethoven, Mikelangelo, Tolstoj), turinčios visus mokslinių biografijų požymius, nėra vien tik biografijos. Tai yra kažkokios galios himnai visam tam, kas kenčia, kovoja, savo įsitikinimus sunkiausių kančių kaina perka, kančiose naujas vertybes kuria“ (Balys Sruoga, „Naujas idealizmo istorijos lapas“, in: *Skaitymai*, redagavo Vincas Krėvė-Mickevičius, Kaunas, 1922, kn. 18, p. 83).
- „Kada Rollando jaunystės draugai jau garbės laurais vainikavos, jis vis dar tebebuvo „pradedas rašytojas“, neturįs nei leidėjų, nei kritikų, nei skaitytojų. Pralaimėjęs viešame gyvenime, jis nueina į save, užsidaro savo mažučiuose kambariukuose kažkur pastogėj ir ilgus metus tylumojo renka savo pajėgas milžiniškam veikalui kurti ir jį kuria. O tuo tarpu pasirodo iš jo sumanytojo didžiųjų žmonių biografijų ciklaus – trys biografijos didžiausių pasaulį kentėtojų, kaip jis sako, „karžygių, herojų“. Šiose biografijose jis kalba nebe į visą tautą, nebe į visą žmoniją, kaip organiška vienetą, bet į kiekvieną individybę. Ir tai ne į kiekvieną, bet tik į tą, kuri nelaiminga yra. Iš aukščiau paduotos beveik ištisos įžangos į pirmą tokią biografiją – Beethoveno – jau galima spręsti apie tuos uždavinius, kurių jis siekia. Kas nėra nelaimingas? Žinoma, kad kiekvienas žmogus yra savaip nelaimingas, jei jis tikrai yra jautrus ir mąslus žmogus. Bet šiuo kartu Rollandas nenori nieko reformuoti, nenori jau nieko mokyti, nenori nieko į herojinius žygius kviesti, – jis nori tikrai nuliūdusius paguosti. Ne nuraminti, tikrai paguosti. Jis nori tikrai būti tuo nematomu dvasiniu ryšiu, kuris jungia visus nelaiminguosius. Bet kaip nelaimingą žmogų paguosti, kaip jam beįkvėpti galios, tikėjimo, vilties, jeigu jis pasaulį nieko, be skausmo, nebeturi, jeigu jam nebėra ko begyventi?! Bet – nėra pilnesnio, nėra laimingesnio gyvenimo, kaip kančioje. Kad paguosti kenčiančius, jis dainuoja skausmą! Ne tą skausmą, kuris ateina ir pereina, bet tą, kuris amžinas yra, tą, kuris gyvenimas yra! Baigdamas Beethoveno gyvenimo aprašymą – himną – skelbia:
- „Koks laimėjimas gali šiam laimėjimui prilygti!“; „Varguolis, dar daugiau, nelaimingasai, dar daugiau, atsiskyrėlis, ligonis, dar daugiau – visas viena gėla tapęs, kuriam pasaulis savo džiaugsmo nė krislo nedavė, patsai pasidaro džiaugsmo kūrėjas ir dovanoja jį pasauliui! Iš savo skurdo kala jis jį, išdidžiai pasisakydamas žodžiuose, kuriuose jis savo gyvenimą apčiuopia, žodžiuose, kurie kiekvienai herojingai sielai tikslu spindi: per skausmą į džiaugsmą! Ir visa Rollando knyga yra herojingai ugninis himnas tiems, kurie kenčia, nes tik jie gali būti kūrėjais, nes tik jie gali džiaugsmą regėti, nes tik jie gali būti... laimingi!
- Kitos dvi šiai panašios biografijos, kad ir nėra tokios ugninės, tokios virpančios – Mikelangelo, Tolstojaus biografijos, – bet ir jose leitmotyvas tas patsai: palaiminti tie, kurie nelaimingi! Ir nenuostabu, kad pavienios individybės dideliu godumu pasitiko šiuos Rollando skausmo himnus: skaitė žmonės juo ne todėl, kad jie aprašinėjo gyvenimą vyrų, iš kurių daug pasimokyti galima, bet todėl, kad nuliūdusieji juose atgydavo!
- Kritika, plačioji visuomenė tyli apie Rollandą, kaip ir iki šiol tylėjusieji, tačiau tie „nelaimingieji“ sudaro jau jam platų skaitytojų plotą, kurie jau nebepasilieka vien tik skaitytojais. Jie dideliu godumu iškasinėja visus Rollando senuosius veikalus, jo senas krautuves, jie rengia dirvą jo naujiems veikalams, nekantriai jų laukdami.
- Taip patsai Rollandas pradeda daryti tuo, ką jis patsai apibūdino savo nepamirštamais žodžiais apie šios ašarų pakalnės nelaiminguosius: „Pauvre vaincu, le vainqueur du monde“ – vargšas nugalėtas, pasaulio nugalėtojas!
- Toks jo kūrinuose Beethovenas, toks Mikelangelo, toks Tolstojus. Toks pirmame kūrybos periode buvo Dantonas, Š.[ventas] Liudvikas, Aėrtas... Tokia laimė pačiam Rollandui nusišypsojo!“ (Idem, in: *op. cit.*, p. 96–97).
- [9] Carl Vossler (1872–1949), vokiečių kalbininkas, literatūrologas, kalbos filosofas. Toliau minimas vienas iš svarbiausių jo 1905 m. parašytas veikalas *Kalba kaip kūrinys ir raida (Schopfung und Entwicklung)*.

- [10] Balys Sruoga, „Naujas idealizmo istorijos lapas“, in: *Skaitymai*, redagavo Vincas Krėvė-Mickevičius, Kaunas, 1922, kn. 18, p. 74-111. Šiuo tekstu Balys Sruoga dukrą Dalią Sruogaiteį karo metu, „kada tautinė neapykanta ir barbaringumas siekia savo aukščiausiojo laipsnio, kada gyvuliško plėšrumo aistra dega ištisi milijonai“, skatino neprarasti vilties, laikytis žmogiškųjų vertybių (artimo meilės, brolybės), išsaugoti laisvą dvasią, stiprinti ją gilinantis į menininkų, rašytojų darbus. Kaip teigė Romainas Rollandas, tvirtos dvasios „žibintą nešioti mes esamę gimę, aplink ją mes turime burtis, aplink ją paslydusius žmones suspiesti stengtis. Mūsų uždavinys ir mūsų pareiga yra nesialomą šviesą įžiebtį ir audringą naktį į amžiais rymusią poliaus žvaigždę nukreipti“ (Idem, in: *Ibid.*, p. 75).
- Balys Sruoga šiame straipsnyje išdėstė ir jam pačiam artimą Romaino Rollando požiūrį į teatrą: „Koks turi būti tasai teatras? Visų pirma žmonės teatre neturėtų būti svečiai, pripuolama publika, bet turi būti jo organinė dalis, kuri ateina į teatrą ne žiūrėti, bet gyventi, kad žmonės, matydami savo atvaizdą, susiję su juo į vieną gyvenimo pulsą, kad jie patys savyje pajustų kuriamąją galią ir būtų tokie pat veiksmo dalyviai, kaip ir vaidilos. Tokiu pagrindu Rollandas plėtė teatro teoriją kur kas anksčiau negu tą mintį paskelbė modernieji estetai, garsieji teatro „reformatoriai“. Bet jeigu tokio teatro uždavinys – sužadinti tautos galią, nukreipti ją į kūrybą, tai kur reikia ieškoti akstino, atosparos taško, jėgos šaltinio? – Tautos praeity, tautos istorijoj, – atsako Rollandas, kaip tai padarytų kiekvienas sentimentalingas prisiekusis patriotas. Bet jisai tai daro tikrai kitu motyvu: „istorija gali mokyti iš savęs pat išeiti, skaityti kitų sielose“, skelbia jisai“ (Idem, in: *op. cit.*, p. 90).
- Balys Sruoga ypač gerai vertino Romaino Rollando dramas, kurios nesulaukė pasisiekimo scenoje, nebuvo skaitomos: „Rollando dramatiniai veikalai, turintieji visus dramos elementus – puikią teatralinę techniką, dramatingą užuomazgą, gyvus, žavinčius dialogus, akcijos sceningą išsirutulojimą, aiškius, stiprius veikėjus su stipriais charakteriais, – ir vis tikrai nėra dramos, – tai yra daugiau negu dramos, tai yra pagilintas gyvenimas, tai yra idealizmo nuskaidrintas pasaulis“ (Idem, in: *op. cit.*, p. 83).
- [11] Režisierius Jurgis Blekaitis, Balio Sruogos Teatro seminaro dalyvis. Balys Sruoga džiaugėsi talentingu mokiniu, jo darbu Vilniaus „Vaidilos“ teatre, siekiant realizuoti poetinio, romantinio teatro viziją (komedijos „Marianos kaprizai“ premjera): „Nuoširdžiai sveikinu gabųjį Jurgį, – aš visuomet jį vertinau ir jis manęs neapvylė“ (plačiau žr. Balio Sruogos laišką Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, iš Štuthofo – į Vilnių, 1944-05-13).
- [12] Daliai Sruogaitei („Für Daliukas“ – „Daliukui“, „Für Mano Dalelė“ – „mano Dalelei“) ir „jaunam draugui režisieriui“ Jurgiui Blekaičiui skirti vėliau parašyti šie Balio Sruogos laiskai-straipsniai apie ateities teatrą: 1944-05-28 laiško priedas „Die Romantika des Theatres“ – „Teatro romantika“, 1944-06-04 laiško priedas „Die Wahrhaftigkeit in der Schauspielkunst“ – „Tikroviškumas teatro mene“. Balio Sruogos dukra, tuomet baigusi gimnaziją, galvojo apie teatrologijos studijas. Rašytojas šiais ir anksčiau minėtais straipsniais ugdė jos, būsimos teatrologės, meninį skonį, plėtė akiratį, gilino žinias apie teatrą.
- [13] Tirso de Molina (1579-1648), ispanų dramaturgas.
- [14] Aristofanas (apie 445 pr. Kr. – 386 pr. Kr.), senovės graikų dramaturgas, senosios komedijos kūrėjas.
- [15] Sakinys prirašytas vertikaliai kairėje lapo paraštėje.